

Агрэніч, І. Гісторыя Беларусі ў люстэрку антрапанімікону аповесці Ю. І. Крашэўскага “Кароль у Нясвіжы” / І. А. Агрэніч (**Филфак 3 курс**) // Слово в языке, речи, тексте : сб. науч. тр. Междунар. студен. науч. конф., Брест, 21–22 мая 2021 г. / Брест. гос. ун-т им. А. С. Пушкина; редкол.: О. А. Фелькина, О. Б. Переход; под общ. ред. О. А. Фелькиной. – Брест : БрГУ, 2021. – Беларусь. – С. 8–12.

І. М. Агрэніч (з. Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна)

Навуковы кіраўнік – С. Ф. Бут-Гусаім, канд. філал. навук, дацэнт

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ Ў ЛЮСТЭРКУ АНТРАПАНИМІКОНУ АПОВЕСЦІ Ю. І. КРАШЭЎСКАГА “КАРОЛЬ У НЯСВІЖЫ”

Юзаф Ігнацы Крашэўскі – самабытны польскі пісьменнік, заснавальнік нацыянальнага рамана, аўтар шматлікіх аповесцей і раманаў, з іх каля сотні – гістарычных. Акрамя таго, вядомы як паэт, крытык, літаратуразнаўца, фалькларыст, этнограф, выдавец, рэдактар, філосаф, гісторык, археолаг, краязнаўца.

У гістарычнай аповесці “Кароль у Нясвіжы” расказваецца пра паездку на сейм у Гомель у 1784 годзе апошняга польскага караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага (1764–1798 гг.).

Загалавак твора належыць да **ідэйна-характарыстычнага тыпу**, бо змяшчае аўтарскую ацэнку галоўнага героя твора – прадстаўніка славутага роду “некаранаваных каралёў Рэчы Паспалітай” – Радзівілаў. Назва твора шматзначная: яе можна разумець як аповесць пра візіт караля ў Нясвіж. Падчас знаёмства з гістарычнымі падзеямі прачытваецца другі сэнс: хто ж сапраўды быў каралём у Нясвіжы? Амбітны Радзівіл увесь час стараўся даць Панятоўскаму зразумець, што кароль – ён.

Сродкам адлюстравання гістарычнага каларыту ў творы з’яўляюцца **онімы-сучаснікі** (яны адпавядаюць часу разгортвання дзеяння аповесці): імёны правіцеляў Рэчы Паспалітай, прадстаўнікоў шляхты, дзеячаў культуры: польскага караля **Станіслава Аўгуста Панятоўскага**, віленскага ваяводы князя Радзівіла **Пане Каханку**, генерала **Мараўскага**, генерала **Камажэўскага**, падкаморага **Храптовіча**, біскупа **Нарушэвіча**, каралеўскіх ад’ютантаў **Бышэўскага** і **Міхневіча**, мельніцкага старасты **Шыдлоўскага**, маршалка ашмянскага **Аскеркі**, князя **Альберціні** – заснавальніка бібліятэкі і калекцыі карцін у Вене, **Францішка Смуглевіча** – вядомага мастака, графіка, педагога, прафесара малюнка і жывапісу ў Віленскім універсітэце. Ва ўспамінах герояў аповесці выкарыстоўваюцца **онімы-рэтраспекцыі** – іменны гістарычных асоб, дзейнасць якіх адносіцца да часу, што папярэднічае часу разгортвання падзей твора: польскіх каралёў **Жыгімонта Аўгуста**, **Уладзіслава IV**, **Яна Казіміра**, французскага караля **Людовіка XIV**, рэлігійных дзеячаў **Марціна Лютэра** і **Кальвіна**.

Антрапонімы, выкарыстаныя ў аповесці Ю. І. Крашэўскага, належаць да беларускай і польскай іменаслоўных сістэм. Выдзеленыя асабовыя імёны, якія функцыянуюць у разнастайных варыянтах, нясуць інфармацыю пра

польскае і беларускае лінгвакультурнае асяроддзе XVIII стагоддзя. Антрапанімікон прааналізаваных твораў на 98 % прадстаўлены запазычанымі імёнамі, якія ўвайшлі ў іменаслоў разам з прыняццем хрысціянства. Так, з **грэчаскай** мовы былі запазычаны імёны **Піліп** (грэч. ‘які любіць коней і конную язду’ [1, с. 52]), **Антон** (грэч. ‘які змагаецца’, ‘пераўзыходзячы’ [3, с. 14]), **Моніка** (грэч. ‘адзіная’, ‘натхняльная’ [1, с. 32]), **Грыгорый** (грэч. ‘бадзёры, ‘дбаючы, пільны’ [3, с. 48]), **Настасся** (грэч. ‘уваскрэслая, адроджаная’ [1, с. 32]) і інш, з **лацінскай** – **Аўгуст** (лац. ‘свяшчэнны’, ‘высокі’, ‘вялікі’ [1, с. 17]), **Севарын** (лац. ‘строгі, моцны’ [1, с. 57]), **Дамінік** (лац. ‘які належыць Богу’ [1, с. 27]) і інш. Са **старажытнаўрэйскай** у айчынны іменаслоў ўвайшлі імёны **Міхал** (яўр. ‘хто, як Бог’, ‘роўны Богу’ [1, с. 47]), **Юзаф** (яўр. ‘няхай Бог прыйдзе, памножыць’ [1, с. 101]) і інш. Адзначаюцца імёны **славянскага** паходжання: **Станіслаў** (слав. ‘станавіся слаўтым, будзь слаўным’ [1, с. 59]) і інш.

Перадаючы тонкія адценні чалавечых узаемаадносін, пісьменнік умела выкарыстоўвае прагматычны патэнцыял уласных асабовых імёнаў. Напрыклад, разнастайным граням асобы шляхціца Піліпа Панятоўскага – сябар, каханы, дробны служачы пры двары Радзівіла – адпавядаюць афіцыйныя, поўныя, скарочаныя, эмацыйна-экспрэсіўныя формы імені: “Праўда, усе называлі яго або Русінам, або **Піліпам**, такое ў яго было імя. І толькі Шарэйка добра запамятаў ягонае прозвішча. Гэты самы **пан Піліп** пры двары нічым не вызначыўся, згубіўся сярод многіх такіх самых, як ён” [2, с. 34–35]; “Найбольшую выгоду з усёй гэтай гісторыі меў, мабыць, прастадушны **Піліпок**. Яму дасталіся вельмі кемлівая жонка, вёска ў пажыццёвае ўладанне, а пазней ужо кароль, усваю чаргу, даў хлопцу нейкае староства, праз якое ён атрымаў тытул і крыху масла да хлеба” [2, с. 135].

Нацыянальная спецыфіка іменаслову праяўляецца падчас выкарыстання імёнаў як этыкетных знакаў. Так, формай называння суразмоўніка і сродкам выказвання павагі да чалавека ў асяроддзі шляхты былі спалучэнні імёнаў з паказчыкамі сацыяльнага рангавання, напрыклад: “**Панна Моніка**, назіраючы за ім, заўважыла, што ён дужа часта сустракаецца з Шарэйкам, але гэта не навяло яе на нейкія здагадкі” [2, с. 6]; “**Пан Севарын** прыкрыў рукой вусны, каб не выдаць усмешку на твары” [2, с. 47].

Канатацыйнай нацыянальна-культурнай спецыфіцы характарызуюцца гутарковыя формы імён, якія адлюстроўваюць асаблівасці беларускай фанетыкі і марфалогіі. Ужытыя ў форме множнага ліку, яны выкарыстоўваюцца для абагульненай характарыстыкі беларусаў-сялян, якія праславілі тэатр Радзівіла: “У мяне так: опера князя Мацея, а спевакі і танцоры – **Грышкі, Ганкі і Насці**, мастак – Эстка, механік – ліцвін, віртуозы-музыкі – сяляне... На радзівілаўскай глебе калі што пасееш, пане каханку, то нешта павінна ўрадзіць” [2, с. 112]. У кантэксте аповесці ўжыты **антрапанімічны дыялектызм** – форма клічнага склону асабовага імя,

характэрная для беларускіх гаворак: “*Севарыне, супакойся, тут жа рэч сур'ёзная*” [2, с. 45].

Героямі твора з'яўляюцца рэальныя гістарычныя асобы, прозвішчы якіх – каштоўная крыніца інфармацыі пра факты гісторыі і культуры Беларусі і лёс славурых шляхецкіх родаў.

У XVIII стагоддзі знатныя роды ў Рэчы Паспалітай ужо мелі афіцыйныя іменаванні, што перадаюцца ў спадчыну і ўказваюць на прыналежнасць чалавека да пэўнай сям'і. Частка прозвішчаў герояў твора ўтворана ад формаў кананічных асабовых імёнаў, напрыклад: *Міхневіч* – ад размоўнай формы імені *Міхаіл* (яўр. ‘той, хто як Бог’ [1, с. 47]). У аснове прозвішча *Вайніловіч* – асабовае імя *Вайніла*, якое ўзыходзіць да імені Вайна. “Імя *Вайна* дагэтуль сустракаецца ў польскай іменаслоўнай практыцы. Яно з'яўляецца скарочанай формай аднаго са старажытных славянскіх двухасноўных імён тыпу *Ваеслаў*, *Ваемір* і інш., дзе першая частка *Вой-* азначае ‘воін’, другая адпаведна ‘воінская слава, слаўны воін’, ‘той, хто ваюе з цэлым светам’. *Вайніловіч* – нашчадак *Вайнілы* [3, с. 152]. Асобныя прозвішчы ўтвораны ад мірскіх прызванняў-мянушак, якія паказваюць на сацыяльны статус продкаў: *Аскерка*: “у аснове прозвішча *Аскерка* турэцкае асабовае імя *Аскер* ‘воін, салдат’, якое засвоена многімі цюркскімі народамі. *Аскерка* – сын ці нашчадак *Аскера*. У Вялікім Княстве Літоўскім *Аскеркі* – знакаміты шляхецкі род, прадстаўнікі якога мелі зямельныя ўладанні ў Мінскім і Полацкім ваяводствах, у Мазырскім, Навагрудскім і Ашмянскім паведах” [3, с. 79]. Сустракаюцца і прозвішчы адтапанімічнага паходжання: *Яблонскі* – “ураджэнец, заснавальнік ці ўладар населенага пунтка *Яблонь* – ад яблыня ў польскай агаласоўцы” [3, с. 349]. Паходжанне прозвішча *Панятоўскі* тлумачыцца ў кантэксце аповесці “*Хіба ты не ведаеш таго, што шляхта, мазуры і вялікапаляне спрадвеку натоўпамі перасяляліся на Валынь і Русь, дзе болей зямлі, прычым не такой пясчанай, як на Мазурах? Вы не іначай з таго самага Панятова, што і кароль*” [2, с. 37].

Сродкам стварэння гістарычнага каларыту, а таксама моўнай адзінкай, якая ўтрымлівае інфармацыю пра вядомых асоб, з'яўляюцца *мянушкі*. Шэраг мянушак растлумачаны ў каментарах перакладчыка аповесці Міхася Кенькі. Гэта тычыцца прызвання галоўнага героя аповесці князя Радзівіла *Пане Каханку*, а таксама членаў славурых прадстаўнікоў дынастыі “некаранаваных каралёў” Рэчы Паспалітай: “*Пане Каханку* – мянушка, дадзеная князю, яна звязана з ягонай звычайнай часта ўжываць у гаворцы зварот «пане каханку». Так сталася, што ў іх генеалогіі было некалькі Мікалаяў Радзівілаў, таму кожны атрымаў нейкую мянушку: *Чорны, Руды, Сіротка, Пярун...*” [2, с. 329]. Пагардлівыя адносіны Радзівіла да польскага караля выражаюцца праз мянушку *Аканомчык*: “*Я гэтакі Аканомчыку як соль у воку, і ён мне таксама не канфітура... Трымацца з ім на пачцівай адлегласці – будзе самае лепшае*” [2, с. 17]. У каментарах перакладчыка акрэсліваецца матывацыя характарыстычнага прызвання караля: “*Аканомчык* – у вуснах Радзівіла – абразлівая мянушка *Станіслава Аўгуста Панятоўскага*. Радзівіл гэтай

мянушкай намякае на тое, што нехта з Панятоўскіх быў *аканомам*” [2, с. 329–330].

Тэмперамент прыдворнага мастака *Эткі*, які ствараў карціны за вельмі кароткі час, перадае мянушка *Фапрэста* (яна рыфмуецца з прозвішчам), складзеная з двух музычных тэрмінаў *фа* (нота) і *прэста* (хутка) [2, с. 331]. Характар польскага караля Баляслава (правіў у 992–1025 гг.) перадае мянушка *Харобры*. Замалёўкай знешнасці караля Баляслава III (правіў у 1102–1138 гг.) з’яўляецца празванне *Крывавусты*.

Мянушкі маюць і персанажы, створаныя аўтарскай фантазіяй. Так, этнічную прыналежнасць і сацыяльны статус героя аповесці беднага шляхціца Піліпа перадае мянушка *Русін*: “*Рээстравым сакратаром Бажэніцкага быў ужо колькі гадоў малады шляхціц, бледны, нявідны, сярэдняга росту, худы. Пра яго было вядома толькі тое, што ён паходзіў аднекуль з-пад Кіева. У ягонай гаворцы адчувалася нешта русінскае. Праўда, усе называлі яго або Русінам*” [2, с. 34–35].

Такім чынам, мянушкі герояў аповесці дапамагаюць перадаць дух эпохі, намаляваць партрэты герояў, акрэсліць іх стасункі.

Найважнейшымі рысамі антрапанімічнай прасторы гістарычнай аповесці “Кароль у Нясвіжы” з’яўляюцца пераважнае выкарыстанне імёнаў рэальных гістарычных асоб, а таксама адпаведнасць сэнсавай нагрузкі і формы найменняў герояў структуры і семантыцы іменаслову канца XVIII стагоддзя. Пісьменнік нярэдка актуалізуе этымалагічную семантыку прозвішчаў і мянушак рэальных гістарычных асоб, выказваючы ацэначныя адносіны да персанажаў.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Яшкін, І. Я. Слоўнік беларускіх імёнаў / І. Я. Яшкін. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009. – 136 с.
2. Крашэўскі, Ю. І. Кароль у Нясвіжы; Апошняя са слукціх князем : гіст. аповесці / Ю. І. Крашэўскі; пер. з пол. мовы, прадм. і камент. М. Кенькі. – Мінск : Маст. літ., 2009. – 335 с.
3. Лемтюгова, В. П. Корни наших фамилий = Карані нашых прозвішчаў / В. П. Лемтюгова, И. О. Гапоненко. – Минск : Звязда, 2018. – 672 с.